

YAZILI TÜRK MİZAHININ GELİŞİM SÜRECİNDE BATILI ANLAMDA İLK MİZAH DERGİSİ: CEM

Nermin YAZICI*

ÖZET

Osmanlı modernleşmesinde son derece önemli bir rol oynayan basın, pek çok türün ortaya çıkmasında, Batılı türlerin ve anlayışların tanınmasında ve yaygınlık kazanmasında önemli rol oynamıştır. Yazılı mizah ürünlerinin ortaya çıkmasında ve modern mizah anlayışının gelişmesine de yazılı basın öncülük etmiştir. Sözlü gelenek ve geleneksel tiyatronun köklü birikiminden de yararlanan yazılı mizah, özellikle II. Meşrutiyet döneminde modern mizah anlayışına evrilir. Karikatürün dergilerde yerleşmesi, bireysel üslup ve ironi yüklü yaklaşımlar bu dönemde ağırlık kazanır. Sözlü mizah ve geleneksel tiyatro anlayışının uyum kazandıran, yalınkat karakterizasyonu modern mizah anlayışla birlikte dönüşmeye başlar. *Cem* dergisi, II. Meşrutiyet dönemi mizah dergileri içerisinde hem karikatürleriyle hem de döneme ilişkin tutumundaki mizahi anlayışla Batılı anlamda ilk mizah dergimiz olarak temsil edici bir özellik gösterir.

Anahtar Kelimeler: Mizah, II. Meşrutiyet, Basın, Cem, Dergi

CEM: THE FIRST COMIC BOOK IN WESTERN SENSE IN THE DEVELOPMENT OF TURKISH HUMOUR

ABSTRACT

Media played a significant role in the modernization of Ottoman society and caused westernized styles and methods be recognized and adopted. Media also pioneered in the production and development of comic books and works. Making use of both the earnings of traditional theatre and oral story telling tradition, the media evolved into modern humour concept during the period of Second Constitutional Monarchy. It was during this period that caricatures became a common practice in the newspapers and ironic individualist approaches were seen. The simple characterization of oral storytelling and traditional theatre began to transform as a result of modern humour concept. With its caricatures and own humorist sense towards the events in the era the journal *Cem* deserves to be called the first representative of comic books among those of others in the western sense during the period of Second Constitutional Monarchy.

Key Words: Humour, media, journal, Cem, Second Constitutional Monarchy

---

* Yrd. Doç. Dr., Başkent Ü. Eğt. Fak. Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğt. Böl. El-mek: yazicinermin@gmail.com

Yazılı mizah ürünlerinin ortaya çıkışı, yazılı Türk basının gelişimiyle birlikte ve iç içe seyreden bir süreçtir. Basın, yeni fikirlerin yaygınlaşması, yeni konu ve türlerin oluşması ve hızla değişen siyasi gündemin en kısa sürede çok kişiye ulaştırılabilmesi için ideal bir araç olarak Tanzimat döneminde önemli rol oynar. Gazete, dergi, vb. süreli yayınlar yeni bir iletişim aracı olarak, farklı görüşlerin bir araya gelmesine olanak sağlayan, erişiminde ve okunmasındaki kolaylık ve günceli yakalayan bir tür olmasıyla Osmanlı modernleşmesi için elverişli ve işlevsel olmuştur.

Yazılı mizah, Türk basının en erken gelişen alanlarından biri olmanın yanı sıra yazılı Türk mizah edebiyatının gelişmesine ve mizah kültürünün genişlemesine katkı sağlamıştır. Tanzimat'la birlikte kurumsal yapı ve yaygınlık kazanan gazete, dergi, vb. süreli yayınlara bu oluşum içinde sözlü kültür ve edebiyat birikimi önemli bir kaynaktır ve Tanzimat dönemine kadar Türk mizahı sözlü gelenekle -özellikle fıkralarla- temsil edilmiştir (Apaydın 2007,323). Osmanlı mizahı üç temel özellikle tanımlanır: durgun ve değişmez yapısı; avam ve havas temelinden kaynaklanan çifte kültürlülük esası dayanması ve irticalen sergilenmesi (Öngören 1998, 50-56, aktaran Eker 2009, 101). Osmanlı mizahı içinde önemli bir hattı tutan geleneksel tiyatronun (Karagöz ve Ortaoyun) da güldürü ekseninde gelişmesi mizah kültürümüzün köklü geçmişi ve eğilimi bakımından dikkate değerdir. Geleneksel tiyatro, birey ve toplum arasında denge ve uyum yaratmayı amaçlayan bir halk tiyatrosudur. Oysa Tanzimat'la başlayan dönemdeki mizah daha farklı kaygılardan beslenir. Halk güldürüsünün hayatı sevinçle destekleyen özünden gelişerek uzak açısıyla ayna tutan, eleştiriyi düzeltmeye, taşlamayla yargılamaya, özeleştiriyle aydınlanmaya ve kültürleşmeye yönelir (Sokullu 1993, IX).

Yazılı mizah ürünlerinin ortaya çıkması, geleneksel mizah anlayışının ve yapısının çeşitlenmesine ivme kazandırmakla kalmamış; Tanzimat döneminde hızlı bir toplumsal değişim süreci içine giren Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma/modernleşme ekseninde beliren değişimler, mizaha zengin bir malzeme sunmuştur. Siyasal alanda başlayıp kamusal alana yayılan bu değişimler, mizah yayınlarında politik mizahın ağırlık kazanmasını sağlar, özellikle siyasal figürlere ve kurumlara yönelir. Gerek siyasal gerek diğer egemen güçlerin kamunun önünde imajlarını zedeleyen, toplumsal itibarlarını sarsan politik mizah iktidar için bir tehdit olarak görülmüştür. Güçlü ve köklü bir geleneğe yaslanan Türk mizahı, yazılı basınla birlikte kamusal alanda yaygınlaşan, genişleyen ve dönüşmeye başlayan işleviyle daha ilk yayınlarından itibaren sansür ve engellemeye uğrar, dönem içinde yayımlanan dergi ve gazeteler sık sık siyasi iktidarla yüz yüze gelir:

“Tanzimat Döneminde ilk mizah ve resim yasağı 1858 Ceza Kanununun 139. Maddesinde kendini gösterir. Maddede şöyle deniyor: Genel adaba aykırı olarak yazı ve şiirle, şaka ve yergiye ait şeylere veyahut edepsizce resim ve tasviri basan ve bastıran ve yayınlayan kimselerden bir mecdiye altından beş mecdiye altına kadar para cezası ve yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapsolünür.” (Çeviker 1985, 1101)

Düzenleyici olmaktan çok cezalandırıcı nitelik sergileyen bu tür hukuki düzenlemeler, yazılı mizah yayınlarının kapatılması ve sansüre uğramasına neden olur. 1870 yılında basın hayatına giren ve ilk mizah gazetesi olan *Diyojen* dört kez kapatılmış, Meclis'te bu yayınlar hakkında büyük tartışmalar yapılmış ve siyasiler mizah yayınlarına karşı olumsuz bir tavır içinde olmuşlardır. Tanzimat döneminde mizah yayınları tamamen yasaklanmamakla birlikte birçok kez sansüre uğrar. Geleneksel mizahın uyum kazandıran yalın çelişkileri aktaran anlayışı, Tanzimat'la birlikte başlayan yazılı mizahla dönüşmeye başlamış ve mizahın belirmeye başlayan bu yeni yüzü, siyasi iktidarı tedirgin etmiştir.

Mizahın işlevine yönelik günümüz kuramsal yaklaşımlar mizahın çok yönlü işlevine değinir¹. Ancak Tanzimat dönemiyle başlayan ve Meşrutiyet döneminde belirginleşen özelliği ile yazılı

¹ Gülmenin açık ve kapalı işlevleri: 1. keyif verme ve eğlendirme işlevi, 2. protesto ve tahrip etme işlevi, 3. iş organizasyonlarında yarar ve zarar işlevi, 4. sosyalleşme işlevi, 5. gerilimi azaltma işlevi, 6. savunma ve saldırı işlevi, 7. savaşta protesto işlevi, 8. başarılı savunma mekanizması işlevi, 9. yararlılık

mizahımızın protesto ve tahrip, sosyal tarihin kod ve mesajlarını taşımada öne çıktığı söylenebilir. Mizah dergilerinin politik duruşunda, özellikle Meşrutiyet döneminde; yenilikçi, modern dünya ve insan tasarımıyla geleneksel yapının sürekli geriliminin oluşturduğu ikilemi görmek mümkündür. Bu temel gerilim, *Karagöz*, *Kalem*, *Cem*, *Davul* gibi dönemin önemli mizah dergilerinde kendini gösterir.

Yazılı mizahımızın ilk örnekleri şöyle sıralanabilir: “Osmanlı ülkesinde ilk mizah dergisi Hovsep Vartan Paşa tarafından *Boşboğaz Bir Adem* adıyla -Ermeni harfli Türkçe- İstanbul’da yayınlanır (1852)” (Çeviker 1985, 1101). Türk basınında ilk süreli mizah yayını ise bir gazete ilavesidir: 1868 yılında Ali Reşat ve Filip Efendi tarafından kurulan *Terakkî Gazetesi*, 1869 yılında haftanın iki günü ilaveler vermektedir. Bu ilavelerden biri kadınlara yönelik diğeri ise mizahîdir. Yine *Terakkî Gazetesi* tarafından yayımlanan ikinci mizah ilavesi de haftanın iki günü yayınlanan *Letaif-i Âsar*’dır (Varlık 1985, 1093). Türk basınının bu ilk süreli mizah yayınları 1872 yılına kadar kesintili olarak devam eder. İçinde karikatürün de olduğu bu yayınlar Türk yazılı mizahının öncüleri olmakla birlikte dönem içindeki dergilerin de prototipini oluşturur.

Osmanlı Devletinde ilk mizah gazetesi 1870 yılı sonlarında yayın hayatına giren ve Teodor Kasap tarafından çıkartılan *Diyojen*’dir. Gazete ilk önce Ermenice, Rumca ve Fransızca olarak yayımlanmış daha sonra Türkçe olarak çıkmıştır. *Diyojen* gazetesini takiben, süreli mizah yayınları devam etmiştir. Tanzimat dönemi mizah yayınları şöyle sıralanabilir: *Asır* gazetesi tarafından verilen mizah ilavesi (1870), Teodor Kasap tarafından çıkarılan *Hayal* (1871), *Çingiraklı Tatar* (1872), Zaharya Beykozluyan tarafından çıkarılan *Latife* (1871), Antuvan Efendi’nin çıkardığı *Kamer*, *Medeniyet* gazetesinin ilavesi *Şariveri Medeniyet* (1873), Mihaliki Efendi’nin çıkardığı *Şafak* (1874), Basiretçi Ali Efendi’nin çıkardığı *Kahkaha* (1874), Tevfik Bey’in çıkardığı *Geveze* (1875), *Meddah* (1875), Mehmet Tevfik Bey tarafından çıkarılan *Çaylak* (1876) (Varlık 1985: 1095).

1870-1876 yılları arası yazılı mizahın teşekkül ettiği bir devredir. Mevcut bilgilere göre, 1870–77 arası 20 Osmanlıca mizah dergisi yayınlanır ancak 8 Mayıs 1877’de Heyet-i Mebusan mizah dergilerine yasak koyar. Bu dergiler içerik olarak önceleri yalnızca eğlence amacı taşımakla birlikte zamanla mizahi kimliklerini bulmaya başlar; siyasi ve toplumsal hayatın dergilere girmesine ve eleştirel bir tutumla ele alınmasına zemin hazırlar.

Meşrutiyet Dönemi, mizah dergileri açısından son derece zengin ve renkli bir dönemdir. İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile (1908) mizah basını büyük bir canlılık kazanır ve ardı ardına mizah dergileri çıkmaya başlar². II. Meşrutiyet’in yarattığı coşku, basında sansürün sona ermesi, 30 yıllık istibdat döneminin bitişi ve II. Abdülhamit’e karşı kazanılan zafer, büyük ve uzun süren suskunluğu mizahın bütün olanaklarıyla kullanacaktır. 1878’den beri sansürle engellenen muhalefetin adresi, yine yazılı basın olur.

Bu dönem, geleneksel mizah unsurlarının yanı sıra Batı mizahıyla geleneğin tanıştığı bir geçiş süreci olması nedeniyle sıra dışı mizah anlayışını barındırır (Eker 2009: 103). Bu dönem içinde yayınlanan dergilerden doksan iki adet tespit edilmiştir (Çeviker 1985, 1103). Yine bu dönemde sadece İstanbul’da 200’den fazla yayın (ilk sene 34’ü karikatür olmak üzere) yapılır (Heinzelmann 2004, 43). 1908 Meşrutiyeti ile böylesine bir patlama yapan mizah basınının, öncülleri ve toplumsal bağlamı göz önünde bulundurulmalıdır.

II. Abdülhamit, I. Meşrutiyeti ilan edip (1876) tahta geçmesini takiben Kanun-i Esasi’yi yürürlüğe koyar; Ancak Osmanlı-Rus Harbi’ni (1877-1878) bahane ederek yayımlattığı bir

işlevi, 10. tıpta tedavi işlevi, sosyal tarihin kod ve mesajlarını taşıma işlevi, 12. problemlerle başa çıkma ve hayata tutunma işlevi, 13. eleştiri ve hoşgörü işlevi (Eker 2009, 29-44).

² Kuşkusuz, mizah sadece mizah dergileriyle sınırlı değildir, Tanzimat ve sonraki dönemler için bkz. Mustafa Apaydın “Tanzimat’tan Sonra Mizah ve Hiciv”, Türk Edebiyatı Tarihi, C.3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

sıkıyönetim bildirisi ile meclisi kapatır ve ve eski yetkilerine kavuşur. Bu gelişmelerin sonucunda basın otuz yıl sürecek olan baskı ve sansürün egemenliğine girer. Ülke içinde hüküm süren istibdat yönetimi Türk Aydınının ülke dışında faaliyet göstermesine, cemiyetler kurmasına (örneğin: İttihat ve Terakki, Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet başta olmak üzere) engel olamamıştır. Bu cemiyetler çıkardıkları çeşitli gazete ve dergilerle ülke içindeki muhalefeti beslemişlerdir. Böylece mizah ve karikatür Jön Türkler ile birlikte sürgün yaşamına başlar: “Jön Türk hareketi, mizah basını özellikle de karikatürü güçlü bir silah olarak görmüş ve bunu hayata geçirmesini bilmişlerdir” (Çeviker 1985, 1102). Jön Türklerin bu dönem içinde yayımladıkları başlıca mizah dergileri şunlardır: *Hayal* (Londra 1895), *Beberuhi* (Cenevre 1898), *Pinti* (Kahire 1898), *Davul* (Paris 1900), *Dolap* (Folkestone 1900), *Tokmak* (Cenevre 1901), vb.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile (1908) otuz yıl süren istibdat dönemi biter ve mizah basını büyük bir canlılık kazanır. II Meşrutiyet döneminde, yayımlanan mizah dergilerinin çoğu uzun soluklu olmamakla birlikte tam anlamıyla bir furya yaşanır. Çeviker 1908-1918 yılları arasında yayınlanan mizah dergilerini üç başlık altında inceler (1988, 17-22):

1. Geleneksel mizah dergi ve gazeteleri: Bu grup altında yer alan yayınlar Tanzimat döneminde yayımlanan “Diyojen” ve “Hayal” ile temelleri atılan mizah dergileri tarzındadır. Seyirlik oyun tipleri ve halk mizahçılarının adları kullanılır. Çeviker, dergilerdeki düz yazıları şöyle tanımlar: “Bu tip gazetelerde düz yazılar, Karagöz ile Hacivat’ın karşılıklı konuşmalarına (muhavere) dayanır. Karikatürlerde de bu tipler yer alır. Adeta karikatür bir sahne, onlar da oyunculardır. Tanzimat döneminde olduğu gibi karikatür, başyazıda ele alınan sorunsalı dile getirmeye çalışmıştır” (1988, 17). Bu grupta yer alan dergiler: *Karagöz* (1908) *Nekregu* (1908), *Zuhurî* (1908), *Tasvir-i Hayal* (1908), *Hacivat* (1908), *Geveze* (1908), *İbiş* (1909), *Nekregu ile Pişekar* (1909), *Eşref* (1909), *Hayal-i Cedit* (1910), *Cadaloz* (1911), *Baba Hikmet* (1911), *Köylü* (1913) , *Feylesof* (1914), vs.

2. Batılı tarzda modern mizah dergi ve gazeteleri: *Cem* dergisinin içinde yer aldığı bu dergilerde geleneksel mizah anlayışımızla ortaya çıkan karşılıklı muhavereler ile sorunlara yaklaşım ağırlık kazanmaz. Dergilerde yer alan düz yazılar direk olarak yazarın kaleminden aktarılmıştır, bireysel üslup belirleyici olmuştur. Siyasi ve toplumsal konularda halkın genel temayülü yer almakla birlikte yazarın kendi görüşüne der yer verilir. Yazar düz yazılarda, konulara dikkat çekmek ve halkı uyarmak, bilinçlendirmek amacını gütmüştür. Bunun yanı sıra mizah unsuru olarak ironi, tersinleme, espri, mübalağa, uzun sıralama, istihza, satir gibi mizahi yaklaşımlar daha fazla kullanılmıştır. Bu sınıflama altında yer alan dergiler Batılı anlamda mizah anlayışının ilk örnekleridir. Bu nedenle de biçim ve içerikte, karikatürde Batı -özellikle Fransız- etkisi açıktır. Dergilerin kadrosunu oluşturan kişiler Batıyı ve Batı mizahını tanımakta ve bu çerçevede içinde mizaha eğilmekteyler. Bu sınıfta yer alan dergiler ise şunlardır: *Kalem* (1908), *Boşboğaz ile Güllabi* (1908), *Dalkavuk* (1908), *Davul* (1908), *Laklak* (1909), *Cem* (1910), *Kara Sinan* (1911), *Karikatür* (1914), *Hande* (1916), *Diken* (1918), vs.

3. Eşek tipi mizah dergi ve gazeteleri: Bu türün öncüsü Baha Tevfik tarafından yayımlanan *Eşek* dergisidir. Dergiyi Turgut Çeviker şöyle tanımlar: “Eşek, seyirlik oyunların mizahi kahramanları ile dolup taşa, öte yandan modern bir çizgiyi getirip sürdüren mizah yayınları arasına ansızın girmiş ilginç yayınlar zincirinin ilk halkasıdır. Eşek ve öbürleri, yazı ve karikatürlerinde eşekler dünyası aracılığıyla insanları ele almaktadır” (1988, 22). Bu tür dergiler daha çok yergi ve hicve yönelen; temelde sert ve kara bir yergi tutumu sergileyen bir yapıya sahiptir. Bu sınıflamada yer alan dergiler: *Eşek* (1910), *Kibar* (1910), *Alafranga* (1910), *El Malum* (1910), *Eşek/2* (1912), *Yuha*, vs.

Turkish Studies

Cem Dergisi

II. Meşrutiyet'in ilanıyla yazılı mizah, geniş basın yelpazesi içinde son derece önemli yer tutar. Batılı modern mizah dergi ve gazeteleri içinde *Cem*, gerek mizah anlayışı gerekse karikatürlerindeki yetkinlik ile ayrı bir değer kazanır. *Cem*, kaba güldürüden ziyade konulara zarif ve ince yaklaşımı ile o dönem mizahına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Gülmece ve yergiye oturan geleneksel mizahımızı yeni bir yapılanma ile sunmuş, düşünce ile mizahı birleştirmiştir. Böylelikle mizah anlayışını yeni bir boyuta taşımıştır. *Cem* dergisi için Münir Süleyman Çapanoğlu da derginin bu özelliğine dikkat çeker: “Siyasi mizahın ciddi ince örneklerini hem karikatürlerinde hem de yazılarında zevkle görmek ve okumak mümkündür” (1970, 36). M. Bülent Varlık'ın II. Meşrutiyet Dönemi mizahını ve *Cem*'i değerlendirmesi ise şöyledir:

“II. Meşrutiyet döneminde mizah basını kelimenin tam anlamı bir patlama yapmıştır. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra onlarca gazete ve derginin bir anda piyasaya çıkması bu patlamanın somut bir ifadesidir. Ancak hemen belirtilmesi gerekir ki, bu alanda ortaya çıkan ürünlerin bir bölümü küfürleşmenin ötesine, kaba bir mizah anlayışının dışına gidememiş, diğer bir bölümü de Fransız mizahının etkisinden kurtulamamıştır. Döneme damgasını vuran iki büyük mizah dergisi *Cem* ve *Kalem*'in bir bölümlerinin Fransızca olması bunun bir kanıtıdır.” (1985, 1097)

Cem dergisine yönelik alan araştırmacılarının yaptığı bu değerlendirmeleri derginin içeriği, yazar-çizer kadrosu ve dergi düzeni hakkında bilgi vererek somutlaştırmak yerinde olacaktır. Derginin başyazarı Refik Halid Karay (1888-1965)'dir. *Aydede*, *Dürenda*, *Kirpi*, *Kirpi-i Natuvan*, *Mübeccel Halit*, *Nakş-ı Ber-âb*, *Rehak*, *Vakanüvis* gibi takma adlar da kullanan Refik Halit'in basında adını duyurması *Kalem* ve özellikle *Cem* gibi dönemin tanınmış mizah dergilerinde *Kirpi* takma adıyla yazdığı siyasi mizah yazılarıdır (Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi 2001, 483). Refik Halit'in *Cem* dergisinde kullandığı müstear adlar ise *Kirpi*, *Vak'anüvis*, *Dürenda*'dır. *Cem*'in ilk sayfasında yer alan “Haftalık Laf u Güzaf” başlıklı sürekli sayfasında birçok konuya değinen Refik Halit'in, siyasi ve politik konulara ağırlık verdiği görülür. Özellikle Meclis, Meclis faaliyetleri, mebuslar yazarın ilgi odağını oluşturur. Bunu yanı sıra dergide yer alan ve mizahi hikâye türü altında değerlendirdiğimiz pek çok yazı da Refik Halit'in kalemindendir.

Cem'de yer alan ve gerçek kimliğini bildiğimiz diğer bir yazar da Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir. Tanrıöver'in tanıdığımız tek müstear adı *Âmâ*'dır. “Haftalık Tegazzül” başlıklı şiirlerde onun imzası yer alır. Bu şiirler, gazel tarzında yazılmış, toplumsal ve siyasal yerginin zarif örneklerini içerir.

Dergide, Refik Halit ve Hamdullah Suphi dışında müstear adını tespit edebildiğimiz başka bir yazar yoktur. Ayrıca yazarların birden fazla müstear adla yazı yazması yazarların gerçek kimliğini tanımasını zorlaştırmaktadır.

Cem'de çok önemli ve geniş yer tutan karikatürlerin çizeri, aynı zamanda derginin de sahibi olan Cemil Cem (1882-1950)'dir. Çağdaş Türk karikatürünün en önemli ustalarından biri olarak kabul edilen Cemil Cem karikatürlerinde genellikle Türkiye'nin siyasal yaşamını konu almıştır. İstanbul'da doğan ve hukuk eğitimi alan Cem, dışişlerinde görevli olarak Fransa'ya gider ve 1908'de İstanbul'da yayımlanmaya başlayan *Kalem* dergisine karikatürler göndermeye başlar. Karikatürlerinde altyazıya da önem veren Cemil Cem 1910'da İstanbul'a döner ve aynı yıl kendi adını verdiği ünlü mizah dergisi *Cem*'i çıkarmaya başlar. Özellikle portre karikatürleri çizen ve karikatürlerinde devlet adamlarının kişiliklerinin, dış görünüşlerinin en belirgin yanlarını ustaca yansıtan Cem, 1912'de, Balkan Savaşları'ndaki yenilginin ardından dergiyi kapatarak Avrupa'ya gider. Cemil Cem, *Cem* dergisini ikinci kez 1927'de yeniden yayımlamaya başlarsa da vergileri eleştiren bir karikatürü nedeniyle yargılanır ve Recep Peker'i konu alan bir karikatürü nedeniyle de dergisi 1928'de kapatılır, karikatür yayımlaması yasaklanır.

Turkish Studies

Karikatürlerindeki çizgiler ve konulara yaklaşım tarzı ile ilk modern Türk karikatürünün ustalarından sayılan Cemil Cem'in 1909'da yayımladığı adsız bir karikatür albümü vardır³.

Cem dergisi 28 Teşrin-i Evvel 1326/1910- 6 Teşrin-i Evvel 1328/1912 arası 43 sayı çıkmıştır. (25 Haziran 1327/1911 ile 27 Temmuz 1328/1912 tarihleri arasında yayın ara verilmiştir; 33. ve 34. sayılar arasında bir yıllık yayın boşluğu bulunmaktadır.) Dergi 28 Teşrin-i Evvel 1927'de tekrar açılmış ve 2 Mayıs 1929'da tamamen kapatılmıştır. Haftalık yayınlanan derginin ilk sayısında Perşembe günleri çıktığı belirtilmiştir. Ancak ilerleyen sayılarda dergi cumartesi günleri çıkmaya başlar.

Derginin ilk sayısının kapağında şu bilgilere yer alır:

Perşembe günleri neşrolunur mizah mecmuasıdır.

Müdür-i Mesul: Cemil

Senelik Abone Şartı: Memleket-i Osmaniye 65 kuruş

Memleket-i Ecnebiye 18 frank

Nüshası: 50 para

İdarehanesi: Beyoğlunda Doğru Yolda Kısırlıyan Apartmanı

Ebatları: 22x31 cm

Osmanlıca-Fransızca olarak çıkan derginin toplam sayfa sayısı 16 olmakla birlikte bu sayı sabit değildir. Osmanlıca bölümün sayfa sayısı 9-12 arasında değişmektedir. Derginin sayfa düzenine bakıldığında, ikinci sayıdan itibaren kapak vazifesi gören ilk sayfada tam sayfa karikatür bulunmaktadır. Bu karikatür çoğunlukla Cem imzalıdır. Bu sayfada derginin çıkış tarihi, numarası, mesul müdürü, ser muharriri, idarehanesi ve derginin kendini tanımlayışı yer alır. Derginin ikinci sayfası "Haftalık Laf u Güzaf" başlıklı fıkra türü yazıdan oluşur. Bu yazı genellikle 2-3 sayfa uzunluğundadır. Dergide hiç değişmeksizin devam eden bu sayfaları takiben mizahi hikâyeler ve karikatürler yer alır. Karikatürlerin dağılımı genelde 5.-6., 8.-9. sayfalardadır. Dergide genelde orta sayfalarda yer alan sayfa başında ve ya sonunda bulunan küçük ilanlara yer verilir.

Dergide tespit edilen türler şunlardır:

Tanıtım Yazısı: Derginin amaçları ve içeriğini belirten bu yazı ilk sayfada yer almıştır.

Mizahi Hikâye: Bu yazılar tam bir hikâye kurgusuna ve özelliğine sahip olmayan daha çok toplumsal yaşantının göz önüne serildiği ve dar bir şahıs kadrosu ile oluşturulmuş birkaç sayfalık mizahi yazılardır. Burada seçilen kişi ve olaylar yergi ve hiciv unsuru olarak kullanılmıştır.

Fıkra: Bu türde yer alan yazıların konusunu güncel siyasi olaylar oluşturur. Yazılarda ağırlıklı yönetim ve yönetimdeki kişilerin eleştirisi yer alır. Güncel panoromaya mizahi yaklaşımla oluşturulmuş yazılardır. Fıkra burada bir gazete yazısı türü olarak ele alınır ve haftalık olarak aynı sütun ve başlık altında ("Haftalık Laf u Güzaf" başlığı altında) yayımlanır. Bu tür içinde yine siyasi yönü ağır basan yazılara yer verilir. Örneğin "Haftalık Büyük Sözler" başlıklı yazılarda siyasilerin birtakım açıklama ve beyanları kullanılarak güncelliği olan konulara değinilir.

Şiir: Nazım biçimi, vezin ve kafiye bakımından klasik şiirin bütün özelliklerini taşımasına karşın içerik olarak güncel siyasi ve toplumsal sorunların, aksaklıkların hicvedildiği şiirlerdir. Kimi zaman ünlü klasik şairlerimizin şiirlerine nazireler de yer almaktadır.

³ Cemil Cem'in ilk dönem karikatürleri ve ilk albümünün benzer baskısı Turgut Çeviker tarafından "Silah ve Meşale" adıyla Adam Yayınları tarafından (1989) yayınlanmıştır.

İlan: Dergide bu tür, şekil ve içerik olarak aslında uygun korunmakla birlikte zaman zaman bildiri özelliğinin dışında uyarı ve eleştiri özellikleri ile mizahi bir anlatım da kazanmıştır.

Atasözü: Bu tür şekil olarak korunmakla birlikte içerik olarak büyük bir değişime uğramıştır. Bu tür altında yer alan yazılarda daha çok siyasilere mal edilen ve onları karikatürize eden kısaltılmış sözlere yer verilmiştir. Bu tür dergide yer alan “Durub-u Emsal, Atalar Sözü” başlığı altında yer alır.

Bilmece: Bu tür, atasözlerinde olduğu gibi şekil özelliği korunmuş, içeriği dönemin siyasi ve sosyal yapısını eleştirmek amacıyla değiştirilerek kullanılmıştır. Daha çok yergi amaçlıdır. Dergide “Bilmece Bildirmece” başlığı ile yer alır.

Komedi: Hüseyin Rahmi'nin “İlk Devre-yi Hürriyet'te Gazetecilik” başlığı altında yayımlanan tiyatro eseri için derginin kullandığı bir adlandırmadır.

Yazılı Mizah:

Cem dergisindeki yazılı mizah ürünleri incelenirken, dergide yer alan türler altında değerlendirme yapılacaktır. Bu türler üzerinde durulurken özellikle modern mizah anlayışının görünürlük kazandığı türlere ve derginin kimliğini belirginleştiren içeriğe, üslup özelliklerine değinmekte yarar görüyoruz.

Fıkra: Fıkra dergide en çok yer alan türdür. Bu türdeki yazılar arasında bütün sayılarda yer alan en istikrarlı köşe “Haftalık Lâf u Güzaf” başlığı ile yayınlanır. Bu yazıların altında *Vak'anüvis* ve *Kirpi* imzalarına sıkça rastlanmakla birlikte *Âmâ* (7. sayı), *Zenne* (30. sayı), *Seh* (32. sayı) imzalarına da rastlanmaktadır. Ayrıca pek çok sayıda (18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 34, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43) imzasız olarak yayımlanmış olmakla birlikte 34. sayıda verilen bir ilanla imzasız yazıların *Kirpi*'ye ait olduğunun duyurulması aydınlatıcı olmuştur. “Haftalık Lâf u Güzaf” adlandırmasıyla yazar daha en baştan çoklu bir gönderim yaparak ve kendi söylemini “değersizleştirerek” ironi yüklü bir ifade kullanır. Yazıların içeriğinde de teyid edilebilir bu özellik (lâf u güzaf: boş lakırdı, boşa sözler), hem mizahın esnek ve geçirgen doğasıyla yazarı sansür endişesini gidermekte; ama aynı zamanda konulaştırdığı siyaset ortamının kurucularını da (siyasiler, matbuatta yer alanlar, aydınlar, vs.) bu “boş”luğa/ değersizliğe ortak etmektedir. Modern mizahın alamet-i farikası olarak, bu dolayımama, toplumsal güçler arasındaki gerilimin çok boyutlu aktarılması, kişisel üslubun baskın hale gelmesi önemli bir dönüşümdür. Bu başlık altında yer alan konular doğrudan güncel siyasetle ilişkilidir. Özellikle Meclis birçok yönden eleştirilmektedir. Bu yazılar, aynı zamanda *Cem*'in matbuat hayatındaki çizgisini, siyasi iktidara karşı tutumunu belirtmesi bakımından da önemlidir. Yazarın Meclise karşı yönelttiği eleştirileri şöyle özetlenebilir: Hükümette sık sık meydana gelen kabine değişikliğinden duyulan rahatsızlık, devletin istikrarsız gidişi, iç ve dış politikadaki yanlışlıklar. Yazar bu konulara eğilirken mebuslardan ve onların kişilik özelliklerinden hareket eder. Mebuslar genelde sorumsuz, çıkarıcı, bilgisiz, düzeysiz insanlar olarak ele alınır. Yazılarda mizahi öğeyi sağlayan; kişiler ve görevleri arasındaki uyumsuzluk, tutarsızlıktır. Yazar bu dengesizliği mebusların çeşitli konular hakkındaki (eğitim ve bayındırlık hizmetleri gibi) konuşmalarını aktararak gösterirken diğer taraftan okuyucularını bir yandan güldürüp bir yandan da düşünmeye zorlar.

Dergide bu tür altında süreklilik gösteren diğer bir başlık da “Bîtarz-ı Naimâ-yı Sahnedân Târih-i Devr-i Mebusan Eser-i Hâme-i Kirpi-i Nâtüvân”dır. Derginin 11. sayısından itibaren yer almaya başlayan bu başlık, 23. sayıda “Bîtarz-ı Yirmisekiz Mehmet Efendi Seyahatnâme-yi Kirpi-i Nâtüvân”a dönüşür, 28. sayıda da “Seyahatnâme-yi Kirpi-i Nâtüvân” başlığıyla yayınlanır ve 28. sayıdan sonra bu başlık dergide görünmez. 11. sayıdan itibaren 11 kez (değişen başlıkla birlikte)

yayınlanan yazıların ilk dördü “Kirpi” imzasıyla çıkmış diğerleri imzasız olarak yayınlanmıştır; ancak yazıların içeriği ve üslubu bu fıkraların da *Kirpi*’ye ait olduğunu göstermektedir. Bu başlıkta yapılan değişiklik (değişikliğin yapıldığı 23. sayıda) bizzat yazar tarafından nedeniyle açıklanır; artık seyahatname tarzında yazıların ele alınacağı bildirilir. Bu bölüm altında yer alan konuların ana hattını yine güncel siyaset oluşturur. 31 Mart Vakası (sayı 12) ve bu ayaklanmayı bastırmak üzere Mahmut Şevket Paşa’nın izlediği politika (sayı 13) ülkenin gidişatı eleştirilir. Çırağan Sarayı’nın geçirdiği yangın ve bu konuda hükümetin tedbirsizliğine (sayı 15) değinilir. 17. sayıda aynı konu, (Çırağan Sarayı’nda tekerrür eden yangınlar) modern mizah anlayışının çok boyutlu, incelikli ve ironi yüklü bir üslubuyla ele alınır: Çırağan yangınlarıyla meclisin çalışmaları ve ülkenin gidişatı arasında paralellik kurulur. Güncel siyaseti belirleyen siyasiler ve bürokratlar bu başlık altında en fazla yer tutan unsurlardır. Rıza Nur ve Ahmet Rıza Bey (sayı 18)’in kişisel özelliklerinden hareketle hükümet üzerindeki etkileri, Ahmet Rıza Bey (sayı 19, 20)’in yönetimdeki icraatları sıklıkla eleştiri konusu yapılır. 23. sayıdan itibaren değişen başlıkla seyahatname tarzında yazıların ele alınacağını bildiren yazar (sayı 23, 25 ve 28), bir gemi seyahati kurgulayarak gördüğü kimi yabancı ülkelerden hareketle -örneğin İtalya- farklı yaşayış ve çarpıcı değer yargılarını karşılaştırarak anlatır.

Fıkra türü altında, süreklilik gösteren bu iki başlık dışında da pek çok yazı yer almaktadır, bu yazı başlıkları ve içerikleri aşağıda belirtilmiştir:

“Hayat Sahneleri” (*Seyirci* müstearıyla, sayı 2, s.4, 6-7,) başlığı altında Mebusan Meclisinin açıldığı gün halkın bu durum karşısındaki tepkilerini ele alınır, “Haftalık Büyük Sözler” (imzasız, sayı 4, s.10)’de Mebusların sözlerinden hareketle kendilerini düşürdükleri gülünç durum verilir, “Kabinayı Nasıl Teşkil Etmeli” (imzasız, sayı 5, s.10) *Cem* dergisinin nazırlıklara uygun gördüğü kişiler alaycı bir üslupla açıklanır, “Cem’in Müstehabarât-ı Mühimmesi” (imzasız, sayı 20, s.6; imzasız, sayı 22, s.6) adlı fıkralarda meclis, basın, toplumsal hayata dair güncel konulardan oluşan kısa haberler ve onların yorumu, “Zeyl-i Kamus-ı Umumi” (imzasız, sayı 24, s.10) çeşitli sözcüklerin/kavramların dönemin siyasi koşullarında kazandığı yeni anlamlar, “Temâşa-yı Matbuat” (imzasız, sayı 28, s. 4-7) dönem gazetelerinde *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Tanin* gazetelerinin eleştirel tanıtımı ve bu gazetelerde çıkan baş makaleler taklitle gülünçleştirilerek verilmektedir, “İkinci 10 Temmuz’a Kadar” (*Kirpi*, sayı 33, s.3-7) adlı fıkroda yine siyasi olaylar konu edilir, “Cem’in Vesaik-i Tarihiyesi” (imzasız, sayı 33, s.10) adlı yazıda *Cem* dergisinin uğradığı hezimetler ve basındaki yeri, “Tedkik-i Tarih” (imzasız, sayı 34, s.7, 10) adlı yazıda İttihat ve Terakki Partisinin kaçınılmaz sonu, “Ricâl-i Mün’azlenin Garâib-i Adat u Akvâli” (imzasız, sayı 35, s.6-7) önceki hükümetin yüksek makamlarında bulunan kişilerin komik halleri, “Yine O Asır İçindeydi ki” (imzasız, sayı 35, s. 10-11) 19.yy Osmanlı Devleti’nde ve komşu ülkelerde yaşanan radikal siyasi olaylar ve bu olaylara Osmanlı’nın bakışı, “Bugünün Ricaline On İki Ögüt” (*Kirpi*, sayı 36, s. 3-4, 6-7) kabineye yönelik eleştiri ve öneriler, “Hükümetin Fecri Müşavirleri” (imzasız, sayı 36, s. 10-11) hükümet yetkililerinin yetki ve sorumluluklarını kişisel çıkarları doğrultusunda kullanmaları, “Gayet Fıraklı Bir Serencam” (*Kirpi*, sayı 37, s.3, 5-7) Osmanlı tarihinden hareketle gerek siyasi gerek toplumsal yaşantısı üzerinde durularak bugünkü durumla karşılaştırılmış ve gelinen noktanın yarattığı burukluk anlatılmıştır. “İstanbul’da İntihabat Eğlenceleri” (*Ağaçkakan*, sayı 37, s.7, 10-11) İttihat ve Terakki partisinin seçimler sırasında halka karşı zorba tavırlarından yola çıkarak, hürriyet savunucusu bir partinin kendi söylemlerini ihlali; iktidar hırsıyla toplumu göz ardı etmeleri eleştirilmektedir, “İttihad ve Terakki Galebe Ederse Ne Olacak” (*Kirpi*, sayı 38, s. 3-4, 6) İttihatçıların seçimi kazanması halinde geçmişte yaşanan felaketlerin yaşanacağı endişesi üzerinde durulur. “Bir Eski Muhalif’in Hasbihali” (imzasız, sayı 39, s.4) aydınların iktidara yaptığı eleştirilerin zaman içinde haklılığının görünmesi anlatılmakta, “İttihad Cemiyeti Ne Yapmalı” (imzasız, sayı 50, s. 4, 6) ve “Heyet-i Vükelaya Açık İstifa” (imzasız, sayı 39, s. 6-7) partinin uygulamalarına yönelik eleştirilere yer verilmektedir. “Harbe Dair Kıyl u Kal” (imzasız, sayı 52, s. 3-4, 5-6) Balkan harbinde hükümetin tavrı eleştirilir ve çeşitli toplumsal kesimlerin savaşa yönelik yaklaşımları konu edilir. “Onlar” (imzasız, sayı 52, s. 7-10) ülkede yaşanan

Turkish Studies

yoğun ve önemli siyasi değişimler özetlenirken edebiyat çevrelerinin bu olaylar karşısındaki tutum ve gruplaşmalarına yer verilir.

Görüldüğü üzere fıkra türünün ana malzemesini siyasi ve politik yaşam oluşturmaktadır. Bu yazılarda, siyasi panoramaya karşı iki farklı tutum izlendiği görülür: Birincisi, devletin geleceğine ait belirsizliğinin getirdiği güvensizlik; diğeri de kanıksanan siyasi iktidarsızlık ve kötü gidişin umursanmamasıdır. Siyasi ortama dair gelişen bu tutum, süreklilik gösteren yazı başlıklarında; ‘umursamaz’lığı (lâf u güzaf), yaşanan olayları belirli bir tarihsel gelişim içinde idrak etmenin gerekliliğini (“Naima” tarihine yaptığı nazireyle/anışturmaıyla) hatırlatarak ortaya koymaktadır.

Fıkra yazılarında siyasi hayatın yanı sıra üzerinde durulan diğer konular ise şunlardır: Adalet ve eğitim sistemindeki aksaklıklar, maddi ve manevi kültürel değerlerin sarsılması, yeni değer ve kavramların toplumun çeşitli kesimleri tarafından farklı algılanmasıyla doğan tartışmalar, siyasi iktidarın matbuata karşı aldığı olumsuz tavır, Batılılaşma konusunda eksik ve yanlış adımlar.

Yazılar içerik olarak değerlendirildiğinde ele alınan konuların; toplumda yaşayan maddi ve manevi değerler çerçevesinde, devletin ve halkın karşılıklı etkileşiminden doğduğu görülür. Devlet kurumlarındaki yozlaşma bu etkileşimin en fazla hissedildiği yerdir. Kişilerden hareketle sağlanan mizahi unsur daha çok mübalağa ve ironi çizgisine oturur.

Mizahi Hikâye: *Cem*’de yer alan mizahi hikâyeler, fıkradan sonra en fazla ağırlık verilen türdür. Hemen hemen her sayıda bir tane yer alan mizahi hikâye kimi zaman aynı sayıda iki tane yayınlanmıştır. Kimi mizahi hikâyeler, az sayıda da olsa, ardışık sayılara bölünmüş (“Oğlumun Mesleği” *Kıvılcım*, sayı 21; “Oğlumun Mesleği” *Kıvılcım*, sayı 22) ya da aynı başlık altında dizi olarak (“Kızımın Kısmeti” imzasız, sayı 12, “Kızımın Kısmeti” *Kıvılcım*, sayı 15; “Sarhoşluk ve Misafirlik Hikâyeleri” *Dürenda*, sayı 16; “Misafirlik Hikâyeleri” *Dürenda*, sayı 19; “Elli Bin Kişinin Mebusluğu” imzasız, sayı 20; “Elli Bin Kişinin Mebusluğu” *Dürenda*, sayı 21; “Senede Bin Bir Vergi” *Dürenda*, sayı 24, “Senede Bin Bir Vergi” *Dürenda*, sayı 25) olarak yayınlanmıştır.

Hikâyelerin altında farklı imzalar vardır: *Kirpi*, *Dürenda*, *Gah*, *Kıvılcım*, *Çekirgenin Çırağı*, *Kemin*, *Mechul*, *Runtegen*, *Ahmed Zariif*, *Musahip Efendi*. Ayrıca imzasız yayımlanan hikâyeler de bulunmaktadır. Mizahi hikâyelerde üzerinde durulan konular daha çok toplumsal nitelik taşır ve sosyal hayatı çok yönlü yansıtır. Dergide fıkra türü altında ele alınan konuların anlatısal formda oluşturulduğu sıklıkla görülür. “Sinematografıta Politika Haydutları Dramı” (imzasız, sayı 35, s. 3-6), adlı hikâyede, izlediği sinema filmiyle içinde bulunduğu siyasi düzeni özdeşleştiren bir adam konu edilmektedir. Bir aksilik sonucu filmin sonunu göremeyen adamın yaşadığı sıkıntı ile ülkenin gidişatındaki belirsizlik örtüşür. “En Rahat Yer Muharebe Meydanı” (*Kamber*, sayı 43, s. 3-7) adlı hikâyede ise devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizin gündelik hayatı en az savaş meydanı kadar tehlikeli hale getirdiği mesajı verilmektedir. Yaşanan siyasi olaylar, ülkenin içinde bulunduğu savaş, özellikle Balkan Savaşı da hikâyelerde kendine yer bulur: “Bir Bulgar Neferinin Sergüzeşti” (*Musahip Efendi*, sayı 43, s.4, 6-7, 10) hikâyesinde, Bulgar zulmünü anlatmak için tam tersi bir uygulama yapılmışçasına anlatılır ve Türklerin esirlere yaptığı iyi muamelenin örnekleri verilir. Ayrıca hikâyede savaş sonrası yurduna dönen askerlerimizin yaşadıkları ironik bir dille sunulur kahraman askerlerin yaşadığı zorluklara değinilir.

Toplam 46 mizahi hikâyenin yer aldığı dergide neredeyse her sayıda mizahi hikâyeye yer verildiği görülür. Dergide yer alan mizahi hikâyelerin özetini bütün olarak mümkün değilse de isimlerini şöyle sıralayabiliriz: “Arabacının Derdi” (*Kirpi*, sayı 1, s.3-7), “Teşebbüs-ü Şahsi mi? Heyhât” (*Kirpi*, sayı 3, s.3-4, 6-7), “Tramvayda Neler Konuştuk?” (*Kirpi*, sayı 4, s. 3-5), “Vergiyi Nasıl Toplarlar” (*Kirpi*, sayı 5, s.3-6), “Acaba Deli miydi?” (*Kirpi*, sayı 6, s.6-7, 10), “Akıllı Bu

muydu?” (*Kirpi*, sayı 7, s.5-7), “Devairde Takib-i Musallah” (*Kirpi*, sayı 8, s.4, 6-7), “Bıktık Bu Politikadan” (imzasız, sayı 9, s.6-7, 9), “Yeni senenin Esrarı” (imzasız, sayı 10, s.3-5), “Katip mi, Tacir mi?” (*Dürenda*, sayı 10, s.5-6), “Acaba Ne Oluyordu?” (*Gah*, sayı 11, s.6-7), “Kızımın Kısmeti” (imzasız, sayı 12, s. 6-7), “Her Fenalığa Sebep Yolsuzluk” (*Kirpi*, sayı 13, s.3-5), “İyilik Etmeli mi Etmemeli mi?” (*Dürenda*, sayı 14, s. 4-7, 10), “Kızımın Kısmeti” (*Kıvılcım*, sayı 15, s.3-4), “Tahammülü Az Bir Adam” (*Kirpi*, sayı 16, s.3-4, 6), “Sarhoşluk ve Misafirlik Hikâyeleri” (*Dürenda*, sayı 16, s. 7,10, 12), “Süleyman Efendiye İlane” (*Ağaçkakan*, sayı 17, s. 3-6), “Yaz Geliyor” (imzasız, sayı 18, s. 3-4), “Acaba Orası mıydı?” (*Çekirgenin Çırağı*, sayı 18, s. 10-11), “Misafirlik Hikâyeleri” (*Dürenda*, sayı 19, s. 2-4), “Elli Bin Kişinin Mebusluğu” (imzasız, sayı 20, s. 10-11), “Elli Bin Kişinin Mebusluğu” (*Dürenda*, sayı 21, s. 3-4), “Zengin olsaydım” (*Kemin*, sayı 21, s. 6-7), “Oğlumun Mesleği” (*Kıvılcım*, sayı 21, s. 10-11), “Oğlumun Mesleği” (*Kıvılcım*, sayı 22, s. 3-4, 6), “Cemiyet-i Umumiye-i Belediyede Bir Müzakere: Kediler Toplatılacak” (*Mechul*, sayı 22, s. 7, 10-12), “Derdi Çok Bir Adamın Hikâyesi” (imzasız, sayı 23, s. 4-5), “Senede Bin Bir Vergi” (*Dürenda*, sayı 24, s. 6-7, 10), “Senede Bin Bir Vergi” (*Dürenda*, sayı 25, s. 7, 9), “Devası Bulunmuş İki Aşk” (*Kıvılcım*, sayı 26, s. 3-4, 6-7), “Dertlerimizden Biri” (imzasız, sayı 27, s. 4, 6-7), “İnce Eler Sık Dokur Bir Adam” (*Mechul*, sayı 29, s. 3-4, 6-7), “Damadımın Hastalığı” (*Runtegen*, sayı 29, s. 7-10), “Paris’te Bir Gece” (*Dürenda*, sayı 30, s. 4-5), “İstatistik Merakı” (imzasız, sayı 31, s. 2-4), “Hürriyet Vapurunda” (*Ahmed Zarif*, sayı 32, s. 4-6), “Vatan-ı Hatun ile Taş Yürekli Oğullarının Hikâyesi” (imzasız, sayı 34, s. 3-7), “Sinematografda Politika Haydutları Dramı” (imzasız, sayı 35, s. 3-6), “Yine O Asır İçindeydi ki” (imzasız, sayı 35, s.10-11), “Kadın Meselelerinde de Politikacılık” (imzasız, sayı 38, s. 6-7, 10-11), “Göz ile Görünmez, El ile tutulmaz Bir Kumaş” (*Musahip Efendi*, sayı 39, s. 5-7, 10), “Başka Çeşit Bir Marifet” (imzasız, sayı 40, s. 10-11), “Yardakçılar” (imzasız, sayı 41, s. 3-4, 6-7), “En Rahat Yer Muharebe Meydanı” (*Kamber*, sayı 43, s. 3-7), “Bir Bulgar Neferinin Sergüzeşti” (*Musahip Efendi*, sayı 43, s.4, 6-7, 10).

Mizahi hikâyeler toplumsal yaşamın ya da daha doğru bir ifadeyle, siyasi yaşamın toplumsal, bireysel yaşantıya yansıyan yüzünü anlatmak için son derece elverişli bir türdür. Bu tür altında konuların zengin bir çeşitlilik sergilediği görülür: kamu hizmetlerindeki aksaklıklar, teknolojik gelişmelerin toplumsal hayata etkisi, bürokrasi ve kurumlardaki yozlaşma, aydınların memlekete bakışı, siyasetin güncel yaşamı etkilemesi, aile, iş ve meslek seçimi, nesil farklılıkları, Batılılaşma, sansür, vb.

Yazarlar bu konuları ele alırken bir objeden veya insandan yola çıkarak toplumsal soruna gider. Örneğin 39. sayıda (s. 5-7) Musahip Efendi imzalı “Göz İle Görünmez, El İle Tutulmaz Bir Kumaş” adlı hikâyeye bu açıdan tipik bir örnektir. Yazar, bir adamın çevresindeki insanların telkini sonucu görmediği ve dokunmadığı bir nesnenin varlığını kabul etmesini konu alır. Hikâyeye, resmi yönetim şekli olarak Meşrutiyet rejiminin kabul edilmiş olmasına rağmen Meşrutiyet kavramı ve bilincinin toplumda yerleşmediğini ironik bir üslupla anlatır.

Pek çok hikâyede kurgulanan olay, benzetme yoluyla genel değerlendirmeye yönelir. Örneğin 34. sayıda (s. 3-7) yer alan “Vatan-ı Hatun ile Taş Yürekli Oğullarının Hikâyesi”nde vefasız ve aç gözlü oğulları olan bir annenin öyküsü anlatılırken, anne ile Osmanlı Devleti, oğullar ile siyasiler özdeşleştirilir.

Mizahi hikâyelerde dikkati çeken diğer bir özellik ise çok farklı sosyal guruplara ait kişilerin aynı hikâyelerde temsil edilmesidir (Arabacılar ve bürokratlar gibi). Ayrıca bu kişiler Tanzimat dönemi mizah kişilerinden farklıdır. Tanzimat dönemindeki yalın kat Karagöz tipi bu dönemde çok boyutlu insan haline gelmiştir. Ele alınan konu ve kişiler dönemin manzarasını geniş bir yelpazede sunmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Şiir: Dergide yer alan şiirler, Divan Edebiyatı formlarıyla (gazel ve kaside) oluşturulmuş metinlerdir ve bu şiirler Divan şiirimizin en önemli, en meşhur şair ve şiirlerine nazire yaparcasına kurulmuşlardır. Klasik Türk şiirinin hicivdeki başarısı güncellenen içeriğiyle bu metinlere taşınmıştır.

3. sayıdan itibaren 9. sayıya kadar her sayıda yer alan şiir türü bu sürekliliği diğer sayılarda koruyamamış; sadece 19., 21. ve 31. sayılarda yer almıştır. Toplam on sayıda kendine yer bulan şiirlerin altında şu imzalara rastlanır: *Nef'i-i Zaman*, *Âmâ*, *Sitâyişkâr*, *Ebkem*, *Sâkit* ve imzasız şiirler. Şiirler “Haftalık Tegazzül” başlığı altında verilmektedir; ancak iki sayıda (21. sayıda “Tanzîr-i Gazel Fuzûlî” ve 31. sayıda “Hafta-i Gazel”) başlığı değişmiştir.

Dergide yer alan ilk şiir, 17. yüzyılda yaşayan Klasik Türk şiirinin en ünlü hiciv ve yergi üstadı *Nef'i Zaman* imzasıyla çıkması manidardır:

Gamze mahmûr u girişme sâki vü müjgân mest

Olsa gördükçe aceb mi âşık-ı hayrân mest

.....

Bir harâbat-hânedir bu memleket kim anda hep

Âmir ü mâ'mur ser-hoş âlem ü nâdân mest (*Nef'i-i Zaman*, sayı 3, s.3)

Fuzûlî'nin şiirine yapılan nazireyle, *Cem* dergisinin her fırsatta ve keskin bir dille eleştirdiği Tanin gazetesi hicvedilir:

Dost bî-pervâ felek Bî-rahm devran bî-sükûn

Derd çok hem derd yok düşmen kavî tâli' zebûn

.....

Gölge-i âciz tanînin şâir-i hoş-gûsuna

Pey-rev olmuştur Fuzûliden alub meşk-i füsûn (imzasız, sayı 4, s. 2)

Diğer şiirlerden örnekler:

Etrafına baktıkça ne gördünse virândır

Bu beldeyi seyr eyleyenin kârî figândır

.....

Hürriyet var derse “Gölge” bu diyarda

“Aldanma ki şâir sözü elbet yalandır” (imzasız, sayı 5, s.3)

Bizde İrân'dan füzûn câhilliğin bünyadı var

Câhil-i sâdik biziz İrân'ın ancak adı var

.....

“Gölge” kurbân eyledin mi sen de ümidin bu yıl

Gerçi çok kalblerde de ümidlerin ecsâdı var (imzasız, sayı 6, s.3)

Turkish Studies

Diğer türler:

atasözü: Bu tür, dergide “ Durûb-u Emsâl, Atalar Sözü” başlığında ve *Dürenda* imzası ile yayınlanır. Derginin 5., 6., 9., 17., 27. sayılarında toplam altı kez yer almıştır. Hiciv ve yergi özelliği ağır basan bu tür; nazır, mebus ve hükümet idaresinde önemli rol oynayan kişilere yakıştırılan sözlerdir. Siyasi ve bürokratik figürlerin sorumsuzlukları, yetersizlikleri ya da bilgisizliklerini açığa vurmak amacıyla onların ağzından verilen bu söz kalıpları kısa ve etkili hiciv ve yergi aracıdır.

bilmece: Dergide “Bilmece Bildirmece” başlığı ve *Kirpi* imzasıyla yer alan bu tür, atasözleri ile aynı işlevi görür. Halk edebiyatı anlatım türlerinden atasözü ve bilmecenin çok kullanılmış olması dikkat çekicidir. Bu formlar az sözle çok şey bildirme, dolaylı anlatım özelliği taşıması bakımından hiciv ve yergiyi daha yoğun olarak sağlamıştır.

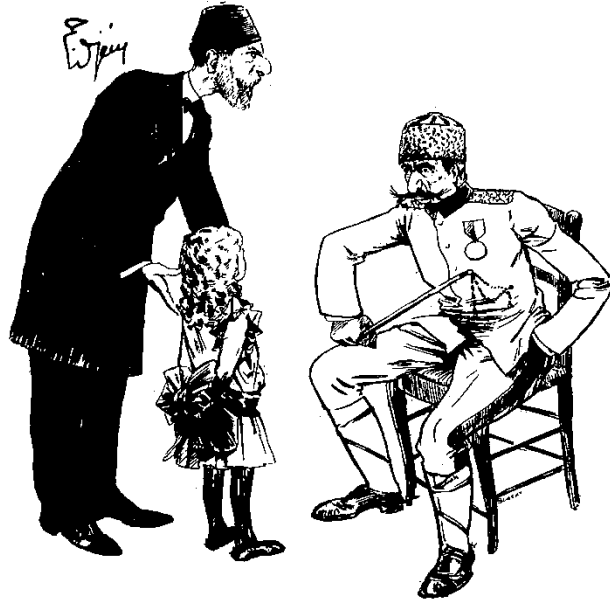
komedi: Hüseyin Rahmi'nin “İlk Devre-yi Hürriyette Gazetecilik” başlığı altında verilen bu tür, dergide bir kez karşımıza çıkar. 30., 31. ve 32. sayılarda birbirinin devamı olarak yayınlanır.

Görsel Mizah:

Dergide 169 adet karikatür bulunmaktadır. Tanzimat dönemiyle mizah gazetelerinde kendine yer bulan karikatür, Meşrutiyet dönemi dergilerinde yerini iyice sağlamlaştırmanın ötesinde karikatür anlayışında da önemli yenilikler sergilemektedir. *Cem* dergisinde yer alan karikatürlerin 152'si Cem imzalı geri kalan bölümün bir kısmı yabancı çizerlere (A. Minilas, Apligohoulus, Fleche, M. F. Sedad) ait, çok az bir bölümü de imzasızdır.

Karikatürlerin ele alınan konular genellikle düz yazılarda bahsedilen sorunlar çerçevesinde şekillenmekle birlikte siyasi hayat ve siyasetçiler çok yönlü olarak karikatürlere konu olmaktadır. Düz yazılarda üzerinde oldukça durulan toplumsal ve sosyal hayatın sorunları karikatürlere çok az aksetmiştir: Batılılaşmanın getirdiği yeni değerler, hürriyet, adalet, eşitlik gibi kavramların irdelenmesi; kadının toplumdaki yeri, matbuatta yer alan çeşitli gazetelere yönelik eleştiriler, bayındırlık hizmetlerindeki tutarsızlık ve aksaklık gibi konular karikatürlerde çok sınırlı yer tutar. Batılılaşmanın getirdiği yeni değerler, kişilerin giyim ve kuşamları ile verilmiş böylelikle züppe aydınlar eleştirilmiştir. Adalet, eşitlik gibi kavramlar irdelenirken bu karikatüre “Terazi” objesiyle yansıtılmıştır (Sayı 6, s.5).

Üzerinde sıklıkla durulan bir kavram da hürriyettir Bu konuya ilişkin karikatürler son derece anlamlı ve çarpıcı bir şekilde oluşturulmuştur (Sayı 1, s.8) , (Sayı 9, s.8) , (Sayı 13, s.1). Hürriyet kavramı genellikle kız çocuğu ile somutlaştırılmıştır. Bu yaklaşım, hürriyet ile çocuğun saf dünyası arasında ilgi kurulması bakımında anlamlıdır. Ayrıca gelişimini tamamlamamış bir beden ve ruhun obje olarak seçilmesi Meşrutiyet rejiminin getirdiği bazı kavramların tazeliğini vurgular niteliktedir. Sayı 1, s.8:

— *Olmuyordu. Allah nasılsa verdi. Fakat, ele avuca sığar şey değil; siz alın yola getirin, eti sizin kemiği benim.*
— *Afacan adın ne?*
— *Hürriyet!....*

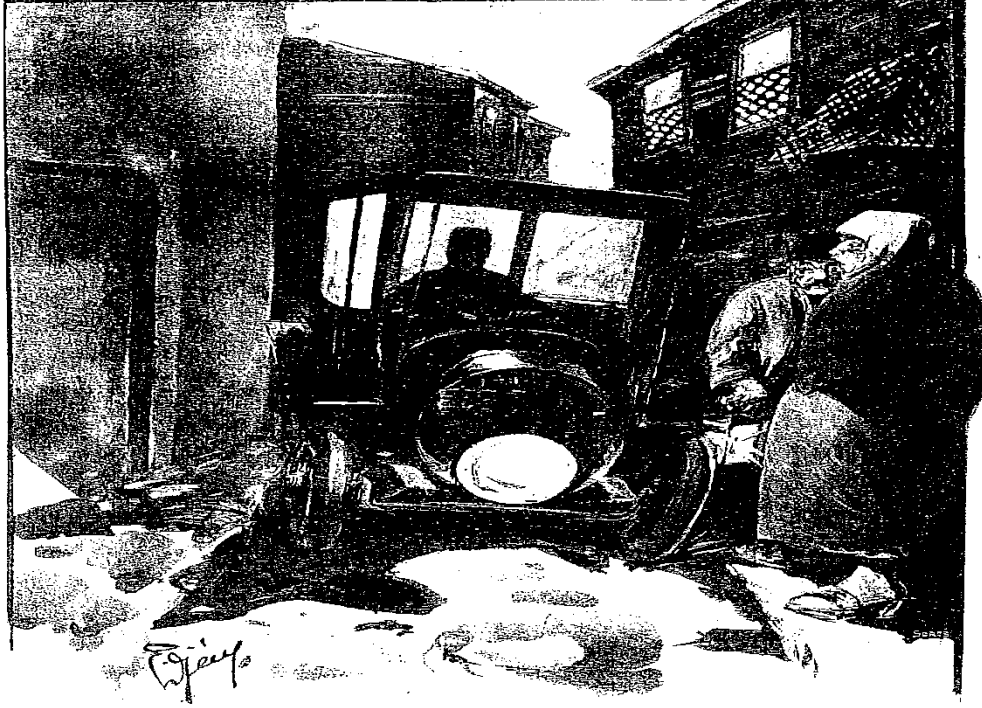
Cem/28.11.1910/S.1, s.8

Karikatürlerin temasını oluşturan diğer bir konu da kadındır. Kadın moda kavramı ile verilirken karikatürlerde görüntüsüyle Avrupalılık kazanan kadının karşısına kılıbık erkek tipi konmuştur. Kadın, karı-koca ilişkisi içinde sunulduğunda ise aile içinde geçimsizliği yaratan unsur olarak değerlendirilmiştir. Karikatürlerde kadına bakışın yüzeysel kaldığını görülür (Sayı 8, s.5, 8) , (Sayı 13, s.8) , (Sayı 22, s.1).

Bayındırlık hizmetlerindeki eksiklik karikatürlerde karşımıza çıkan diğer bir unsurdur. Yeni bir otomobilin bozuk bir olda seyrini gösteren bir karikatürde kalkınma ilerleme konusundaki çarpıklık sergilenir. Sayı 21, s. 9:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Constantinople et l'Automobilisme!!

كل باشه شيشير طاراق :

Kel bağa şişir tarak!
Cem, 1911

A boxwood comb for a bald head!

Cemil Cem

Matbuat hayatında yer alan çeşitli gazetelere ait eleştirilerin de karikatürlerde konu edildiğini görmekteyiz. Özellikle *Tanin* gazetesi bu yönde çizilmiş karikatürlere sıklıkla konu olmuştur (Sayı 41, s.9) , (Sayı 22, s.5) , (Sayı 23, s.1).

SONUÇ

Dergide yer alan yazılı mizah unsurlarına bakıldığında Batı'dan alınan komedi, mizahi hikâye, fıkra gibi yazım türlerinin ağırlık kazandığı görülür. Günümüz köşe yazısı ve deneme türünün bulunduğu bir üslubun fıkra yazılarında gözlemlendiğini söylenebilir. Ayrıca kişisel üsluba, yazarın öznelliğine olanak sağlayan bu tür, modern mizah anlayışı açısından önemli bir tutumdur. Bunun yanı sıra bilmece, atasözü, şiir gibi Halk ve Klasik edebiyat türlerinin taşıdığı biçimsel birikim/hafızadan yararlanarak yeni bir terkip içinde sunulmuştur.

Hiciv ve yerginin hem fıkra türü yazılarda ama özellikle mizahi hikâyelerde ironiye yaslanması da önemli bir farklılaşmadır. Yunanca *eiron* (zeka) kökünden gelen ironi "bilmiyormuş gibi yapmak" ya da "bilinçli cahillik" esasında bir mizah anlayışıdır. Pek çok nedenle Klasik Yunan'dan bu yana (Sokrates'te bir tartışma yöntemi olarak) kullanılmış ve modern sanatın özellikle de modern romanın gözdesi olmuştur. Yüksek dolayım, zekâ ve incelik gerektiren ironi, dergide yer alan pek çok mizahi hikâyede önemli bir yer tutar. Kaba ya da yalınkat güldürü unsurlarındaki bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

evrim, geleneksel türlerin biçimsel yapısı korunurken içeriğine de yapılan bu aşılama, *Cem* dergisindeki yazılı mizah unsurlarında belirgin yöntem olarak görünür. Şüphesiz, bunda derginin yazılı mizahının neredeyse “tek” kalemden (Refik Halit) çıkmasının rolü yadsınamaz.

Siyasi aksaklıkların alegorik değil gerçek siyasi kimlikler (ya da partiler) üzerinden ele alınması da modern bir tavidir. Bu tavır, hem toplumsal dinamiklerin gerçek faillerini işaret etmede hem yöneten/yönetilen karşıtlığını belirginleştirmede hem de okur konumundaki halkı bilinçlendirmede, onun taleplerini dillendirmede modern siyaset anlayışının yerleşmesine katkı sağlamaktadır.

Dergide yer alan görsel mizah, Türk karikatürünün gelişmesinde önemli isimlerinden olan Cemil Cem’in imzasını taşımaktadır. Özellikle portre karikatürleriyle dikkat çeken Cemil Cem’i, Ahmet Haşim “Cem’in Gözü ruhların cehennemidir” (1994, 113) sözleriyle onun üstün sezgi ve gözlem gücüne vurgu yapar. Siyasilerin, siyasetin ana malzeme olduğu karikatürler yazılı mizahın sergilediği anlatım zenginliğini çizgilere taşımış, alt yazıların varlığını koruduğu çarpıcı ve etkileyici çizgilerle gerçekçi bir mizah ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- APAYDIN Mustafa, “Tanzimat’tan Sonra Mizah ve Hiciv, **Türk Edebiyatı Tarihi**, C.3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s.323-338.
- ÇAPANOĞLU Münir Süleyman, **Basın Tarihimizde Mizah Dergileri**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1970.
- ÇEVİKER Turgut (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Karikatürü”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1101-1108.
- ÇEVİKER Turgut, **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, Adam Yayınları, İstanbul 1988.
- ÇEVİKER Turgut, **Cemil Cem: Silah ve Meşale**, Adam Yayınları, İstanbul 1989.
- EKER Gülin Öğüt, **İnsan Kültür Mizah**, Grafiker Yayınları, Ankara 2009.
- HAŞİM Ahmet, **BİZE GÖRE Gurebâhâne-i Lakkakan Frankfurt Seyahatnamesi**, MEB Yayınları, İstanbul 1994.
- HEİNZELMANN Tobias, **Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu: 1908-1914**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- SOKULU Sevinç, **Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- VARLIK Bülent, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Mizah”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1092-1100